

Інститут соціології Національної академії наук України

Марценюк Тамара Олегівна

УДК 316.346.2:316.35:316.64

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ
РЕГУЛЮВАННЯ ҐЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН

22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
соціологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник – кандидат соціологічних наук, доцент Оксамитна Світлана Миколаївна, Національний університет «Києво-Могилянська академія», декан факультету соціальних наук і соціальних технологій

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник Злобіна Олена Геннадіївна, Інститут соціології НАН України, завідувач відділу соціальної психології

кандидат соціологічних наук, доцент Малес Людмила Володимирівна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, докторант факультету соціології

Захист відбудеться «30» жовтня 2009 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України за адресою: 01021, вул. Шовковична, 12, м. Київ

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціології Національної академії наук України за адресою: 01021, вул. Шовковична, 12, м. Київ

Автореферат розісланий «12» вересня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стукало С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни щодо осмислення та легітимації гендерних відносин і запровадження низки інституційних інновацій в процесі становлення інституційного механізму регулювання цих відносин. Гендерні відносини поступово набувають визнання як невід’ємна складова соціального порядку суспільства, присутня в усіх його інституціях – в економіці, на ринку праці, в сім’ї, освіті, науці, політичних інституціях, ЗМІ тощо. Сучасні соціально-економічні й політичні трансформації позначаються на процесах регулювання гендерних відносин як на макрорівні, так і на мікрорівні суспільства. На рівні найвищих органів державної влади проголошується прихильність до цінностей демократії та, як її складової, необхідності забезпечення гендерної рівності, що на практиці втілюється в окремих інституційних інноваціях, як то в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Державній програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року тощо. До процесу регулювання гендерних відносин так чи інакше долучаються усі соціальні інституції, оскільки гендерна належність індивіда завжди усвідомлюється і враховується під час будь-якої людської взаємодії, і, відповідно, вбудовується в існуючі організації та наявний інституційний порядок. Однак, процеси теоретичного й емпіричного спостереження за тим, як відбувається становлення інституційних засад регулювання гендерних відносин, які соціальні інституції і з якими функціями залучаються до цього процесу, якою мірою основні актори, що формують гендерну політику, враховують уявлення і громадську думку населення країни, практично залишаються поза увагою дослідників.

Відповідно до даних як міжнародних, так і вітчизняних досліджень, українське суспільство значною мірою залишається патріархатним у поглядах щодо участі жінок і чоловіків у публічній і приватній сферах життя суспільства; в політиці, на ринку праці та в сім’ї спостерігається гендерна дискримінація. Українське законодавство щодо забезпечення гендерної рівності визнається малоефективним, а процес регулювання гендерних відносин фрагментарним. Як наслідок, українське суспільство постійно стикається з такими проблемами, як домінування чоловіків у політичному житті країни, велика різниця в оплаті праці між чоловіками і жінками, гендерно сегрегований ринок праці, відсутність інституційно забезпечених можливостей успішного поєднання сімейних обов’язків і роботи, домашнє насилля, торгівля людьми та інші.

Зазвичай дослідники гендерних питань аналізують окремі аспекти гендерних відносин, однак, не пропонують комплексного аналізу інституційних

засад їхнього регулювання в Україні, складових інституційного механізму, зокрема, зв'язку між процесами дослідження і регулювання гендерних відносин. Так, в Україні історичні аспекти трансформації гендерних відносин проаналізовано в роботах М.Богачевської-Хом'як, О.Кісь, Л.Смоляр та ін. Дослідження гендерних відносин в інституції політики здійснюють Т.Мельник, Л.Кобелянська, С.Плотян, Н.Лавриненко, Є.Луценко, М.Скорик, С.Оксамитна, О.Іващенко, О.Плахотнік та ін. Окремі дослідники (як-от, К.Левченко, Н.Грицяк, Т.Мельник) вивчають теоретико-методологічні обґрунтування національного механізму регулювання гендерних відносин. У працях Т.Журженко, Н.Лавриненко, О.Іващенко висвітлено аналіз гендерних відносин на ринку праці України; Т.Говорун, О.Кікінеджи, І.Бондаровська вивчають питання гендерної педагогіки і психології; Т.Бурейчак, О.Кісь, В.Суковата, Н.Лисиця, М.Скорик, Т.Злобіна досліджують гендерні аспекти у ЗМІ.

Знання міжнародного досвіду становлення інституційних засад та успішного регулювання гендерних відносин могло б суттєво допомогти у вивченні відповідних процесів в українському суспільстві. Йдеться, насамперед, про скандинавські країни, зокрема Швецію, яка вважається одним зі світових лідерів забезпечення гендерної рівності. У цій країні на державному рівні впроваджено комплексний інституційний механізм регулювання гендерних відносин, невід'ємну складову якого становлять фахові гендерні дослідження. Певна увага порівняльному аналізу стану гендерних відносин і гендерних досліджень в Україні та Швеції приділяється в роботах лише окремих дослідників гендерних відносин, як-от, Т.Мельник, Л.Кобелянської. Проте, аналіз обмежується лише наведенням окремих заходів чи результатів гендерної політики, як то різниця в оплаті праці чоловіків і жінок, кількість жінок серед депутатів парламенту та членів уряду, тривалість материнської та батьківської відпусток по догляду за дитиною тощо, і не стосується поглибленого вивчення чинників формування та складових інституційного механізму регулювання гендерних відносин. Поза увагою вітчизняних дослідників залишаються також роботи низки відомих шведських науковців, які зробили значний внесок у розвиток гендерних студій у світовій та європейській соціології. Йдеться, насамперед, про І.Хірмман (Y.Hirdman), яка ввела поняття «гендер» у шведський науковий і публічний дискурси, змінивши акцент з дослідження лише жінок на вивчення гендерних відносин загалом, а також низку інших дослідників становлення інституційних засад регулювання гендерних відносин, гендерної політики та історії жіночого руху в Швеції, як то М.Едвардс (M.Eduards), Г.Густавсон (G.Gustafsson), Д.Сейнсбері (D.Sainsbury), Л.Фрайденваль (L.Freidenvall), Д.Далеруп (D.Dahlerup), Р.Матланд (R.Matland), У.Бйорнберг (U.Björnberg), Дж.Херн (J.Hearn), Л.Венгнеруд (L.Wängnerud), Б.Росштайн (B.Rothstein).

Загалом можемо констатувати, що у роботах вітчизняних дослідників відсутні приклади комплексного аналізу інституційних засад регулювання гендерних відносин в українському суспільстві загалом та з урахуванням інституційних інновацій останніх десятиліть зокрема. Присутнє у роботах вітчизняних соціологів звернення до досвіду інших, насамперед, скандинавських країн, зазвичай, обмежується лише констатацією наявного там стану гендерних відносин в економічній та політичній сферах і не заглиблюється до аналізу становлення інституційного механізму регулювання гендерних відносин, його основних складових та взаємодії між ними, що унеможлиблює ані порівняльний аналіз інституційних характеристик гендерного порядку в українському суспільстві з іншими країнами, зокрема, Швецією, ані визначення можливостей його подальших інституційних змін. У межах досліджень, що існують, ми також не знаходимо належного обґрунтування визначальної ролі дослідницької складової у формуванні та відтворенні інституційного механізму регуляції гендерних відносин, визначенні змісту та моніторингу ефективності гендерної політики.

Таким чином, сутність наукової проблеми, на розв'язання якої спрямоване дослідження, полягає у відсутності у вітчизняній соціології комплексного аналізу інституційних засад регулювання і дослідження гендерних відносин, а також у визначенні можливостей використання досвіду інших країн, зокрема, Швеції, для ефективного процесу регулювання гендерних відносин в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація з науковими планами організації, де виконана робота, не пов'язана.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертації полягає у здійсненні комплексного аналізу інституційних засад процесу регулювання гендерних відносин. Для досягнення мети треба було розв'язати такі завдання:

- здійснити теоретико-методологічний аналіз процесів регулювання і дослідження гендерних відносин, виокремити основні інституційні засади забезпечення гендерної рівності;
- дослідити стан гендерних відносин у сучасному українському суспільстві в інституціях політики, економіки, сім'ї;
- виявити динаміку ставлення дорослого населення країни до участі жінок і чоловіків в інституції політики на рівні прийняття рішень, до певних заходів позитивної дискримінації;
- проаналізувати сучасний стан гендерних відносин у Швеції, виокремити основні здобутки та прорахунки у процесі регулювання гендерних відносин;
- виявити основні етапи процесу регулювання гендерних відносин у Швеції в історичній перспективі;

– на прикладі результатів досліджень Гетеборзького університету систематизувати та розкрити основні етапи інституціоналізації досліджень гендерних відносин у Швеції; здійснити аналіз інституційних особливостей проведення соціологічних гендерних досліджень і практичного втілення їхніх результатів в процес регулювання гендерних відносин у Швеції;

– розробити цілісну інституційну модель дослідження і регулювання гендерних відносин.

Об'єкт дослідження – гендерні відносини в публічній і приватній сферах суспільного життя.

Предмет дослідження – інституційні засади регулювання гендерних відносин.

Методи дослідження. Розв'язання поставлених дослідницьких завдань було здійснено із використанням загальнонаукових методів: порівняльного аналізу і синтезу (для систематизації та узагальнення теоретичних методів дослідження інституційних засад впровадження гендерної рівності у Швеції та в Україні), типологізації (для опису основних етапів інституціоналізації досліджень гендерних відносин у Швеції); порівняльного аналізу як загальновизнаного підходу в сучасних гендерних дослідженнях (для порівняння інституційних засад регулювання гендерних відносин в Україні і Швеції).

Теоретична частина дослідження включає аналіз концепції «гендер» і теорії гендерної системи та «гендерного контракту», розробленої І.Хірлман, і доповненої концепцією радянських гендерних контрактів відповідно до розробок російської дослідниці А.Тьомкіної та фінської дослідниці А.Роткірх (A.Rotkirch); аналіз концепцій «розмаїття» («diversity») і «міжсекційності» («intersectionality») П.де лос Реес, «дисгармонійного плюралізму» («disharmonious pluralism») і «гетеронормативності» («heteronormativity») Л.Мартінсон і Є.Реймерс. У дисертації використано також наукові здобутки у сфері гендерних досліджень таких відомих міжнародних дослідників як Р.Коннелл (R.Connell) (структуру гендерних відносин як базову концептуалізаційну схему), Дж.Лорбер (J.Lorber) (концепцію гендера як соціального інституту).

Емпіричну базу роботи становлять: дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) – лютий 1999 р. (n=1588), листопад 1999 р. (n=1253), грудень 2005 р. (n=2015), квітень 2007 р. (n=2009); вересень 2008 р. (n=2036); дослідження «Громадська думка населення України про демократію», проведене навесні 2005 р. КМІС в рамках Канадсько-українського проекту «Демократична освіта» (n=2019); «European Social Survey», яке в Україні проводив Інститут соціології НАН України (керівник проекту – Є.Головаха, національний координатор – А.Горбачик), 2005 р. (n=1715); результати досліджень провідних шведських і

українських соціологічних служб, дослідження Європейської Комісії; 23 напівструктуровані фокусовані інтерв'ю з експертами у сфері гендерних досліджень Гетеборзького університету (Швеція).

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше у вітчизняній соціології здійснено комплексний аналіз інституційних засад регулювання і дослідження гендерних відносин та опрацьовано цілісну інституційну модель вказаних соціальних процесів.

У дисертації було отримано такі нові результати:

– вперше розроблено цілісну інституційну модель дослідження і регулювання гендерних відносин, основними складовими якої є інституції політики і держави (органи державної влади), інституції освіти і науки (дослідницькі установи, університети), неурядові організації, засоби масової інформації та взаємозв'язки між ними; виявлено визначальну роль інституцій науки і освіти у цілісному інституційному механізмі регулювання гендерних відносин; виявлено ключові інституційні складові механізму регулювання гендерних відносин (інституції, які безпосередньо регулюють гендерні відносини в суспільстві; інституційні інновації, в основі яких лежить цінність гендерної рівності; усталені інституційні зв'язки між основними інституціями, безпосередньо чи опосередковано залученими до процесу регулювання гендерних відносин);

– доповнено новими результатами попередні вітчизняні дослідження щодо переважання в громадській думці українського населення патріархатних стереотипів (на основі аналізу даних КМІС 2007 р. щодо участі жінок у суспільному житті, виокремлення патріархатних та егалітарних орієнтації українських респондентів тощо) та існування в Україні гендерної нерівності в основних сферах суспільного життя (на основі аналізу офіційної статистичної інформації та результатів соціологічних досліджень, проведених КМІС та Інститутом соціології НАН України);

– вперше на основі аналізу емпіричних даних досліджено динаміку ставлення населення України до можливості запровадження партійних гендерних квот для збільшення участі жінок у політиці; виявлено, що протягом 2005-2008 рр. кількість прихильників політики «позитивної дискримінації» загалом коливалася в межах 40-50%;

– обґрунтовано та емпірично підтверджено невідповідність між змістом політичних програм основних політичних партій і блоків («Наша Україна – Народна самооборона», «Партія регіонів», Блок Ю.Тимошенко, Комуністична партія України та ін.), Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року тощо та потенційною готовністю дорослого населення України до легітимації більш

демократичного гендерного порядку, що виявляється у ставленні населення до участі жінок у прийнятті рішень на загальнодержавному рівні, до політики «позитивної дискримінації» тощо;

– проаналізовано основні етапи та інституційні характеристики процесу регулювання гендерних відносин у Швеції: (1) 1920-і рр. (надання права голосу і доступу до освітніх інституцій для жінок); (2) 1930-і рр. (розв'язання демографічного питання шляхом надання державної підтримки сім'ям); (3) 1940-і та 1950-і рр. (визнання з боку держави родини як цінності, облаштування публічного простору для сім'ї і жінок); (4) 1960-1975 рр. (запровадження «контракту рівності», надання можливостей для жінок і чоловіків поєднання оплачуваної роботи, домашньої сфери і догляду за дітьми); (5) 1976-1990 рр. (запровадження контракту «рівного статусу», активний вихід жінок у сферу політики);

– встановлено основні етапи та змістовні характеристики процесу інституціоналізації гендерних досліджень у Швеції (від 1960-х рр. до сьогодні), які полягають: по-перше, у вивченні лише становища жінок у суспільстві, по-друге, переорієнтації уваги до гендерних відносин загалом (дослідження динаміки становища представників обох статей в межах усіх соціальних інституцій) і, по-третє, розширенні тлумачення гендера і гендерних відносин з урахуванням інших соціальних характеристик індивідів, як-от етнічна та релігійна приналежності, раса, вік, функціональна неспроможність тощо (концепція «міжсекційності» («intersectionality»));

– обґрунтовано необхідність впровадження цілісного інституційного механізму регулювання і дослідження гендерних відносин в Україні як необхідної умови досягнення ефективності процесу регулювання та модифікації гендерного порядку загалом у бажаному для суспільства напрямі; на основі вивченого шведського досвіду показано роль фахових соціологічних гендерних досліджень як важливої складової процесу регулювання гендерних відносин.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження інституційних засад регулювання гендерних відносин можуть бути використані:

– для оцінки та доопрацювання вже існуючих і розробки нових державних програм із гендерної рівності (зокрема, у вигляді рекомендацій для державних службовців і політиків про включення соціологічних гендерних досліджень у ці програми, запровадження більш «гендерно чутливої» статистики в Україні тощо);

– для розробки і створення нових інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності та удосконалення вже існуючих;

- для доопрацювання законодавства, яке включає гендерні аспекти, зокрема, уточнення Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- для розробки програм із сприяння гендерної толерантності в українському суспільстві (насамперед, у ЗМІ та в освіті);
- для підготовки курсів з гендерної соціології, гендерної політики, порівняльних і міждисциплінарних гендерних досліджень у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Основні результати оприлюднені на Міжнародній наук.-практич. конф. «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» (Харків, 2008); II Міжнар. Львівському соціологічному форумі «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» (Львів, 2008); Міжнар. семінарі «Old and New Challenges for Transition Studies» (Tartu, 2008); Міжнар. наук. конф. «Gender Studies in Baltic States Region» (Kaunas, 2007); Міжнар. наук.-практич. конф. «Гендерні стереотипи індивідуального здоров'я» (Луцьк, 2007); VIII Міжнар. конф. «Life in Motion: Shifting Spaces, Transcending Times, Crossing Borders» (Brno, 2007); конференції «Дні Науки НаУКМА» (Київ 2006, 2008).

Особистий внесок здобувача. Усі статті написано автором особисто.

Публікації. Результати роботи опубліковані у 4 статтях у провідних наукових фахових виданнях, 4 статтях в інших виданнях, 2 тезах конференції.

Структура дисертації. Дисертація містить вступ, 3 розділи, висновки, 6 додатків, список використаних джерел (188 найменувань): обсяг основної частини – 215 с.; 49 табл., 11 рис.; додатки та список джерел займають 88 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, розкрито зв'язок роботи з науковими темами, сформульовано мету й завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і публікації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження процесу регулювання гендерних відносин**» надається визначення основних понять, які розглядаються в дисертації, як-от: гендер, гендерні відносини, гендерні дослідження, гендерна рівність, регулювання гендерних відносин, гендерна політика, інституційні засади тощо; пояснюються основні засади теорій гендерних відносин, на яких ґрунтується дисертаційне дослідження.

В дисертації застосовано поняття гендер, яке обов'язково передбачає наявність владних відносин, що формуються між чоловіками та жінками у

певному суспільстві в усіх його сферах. Методологічні основи даної роботи ґрунтуються на соціально-конструктивістському підході, в якому концептуалізацію гендерних відносин розглянуто з точки зору інституційної парадигми Дж.Лорбер, І.Хірлман, Р.Коннелла. Інституційний підхід Р.Коннелла до аналізу гендерних відносин у суспільстві (а саме, відносин влади, виробництва, емоційних і символічних відносин) окреслено у концептуальну схему вивчення гендерних відносин у чотирьох інституціях суспільства: політиці, економіці, сім'ї та культурі.

Гендерна рівність розглянута як цінність, яка лежить в основі інституційних інновацій. Під інституційними інноваціями визначено створення нової інституції в межах вже існуючого інституційного і культурного контексту. Інституційні засади процесу регулювання гендерних відносин концептуалізовано як, по-перше, інституції, які регулюють гендерні відносини в суспільстві (не лише інституції політики і держави, а також інституції освіти і науки, ЗМІ); по-друге, інституційні інновації, в основі яких лежить цінність гендерної рівності; по-третє, усталені інституційні зв'язки між основними інституціями, залученими до процесу регулювання гендерних відносин. Національний механізм забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок (сформульований у Пекінській платформі дій 1995 р.) вважається таким інституційним механізмом, який не повністю розглядає інституційні засади процесу регулювання гендерних відносин, адже стосується лише інституцій держави і політики.

Фахові гендерні дослідження визначено важливою складовою процесу регулювання гендерних відносин. Зокрема, наголошено, що соціологічні дослідження, що здійснюються на рівні інституцій науки і освіти, виступають як основа для вироблення відповідної гендерної політики, а також засобом для її подальшого моніторингу.

У дисертації обґрунтовано застосування порівняльного аналізу як загальноновизнаного підходу в сучасних гендерних дослідженнях. Оскільки напрям трансформації гендерних відносин в українському суспільстві є принципово таким же, як і в розвинутих західних суспільствах, а також дослідники в пострадянській гендерній соціології звертаються до міжнародного досвіду, то для кращого розуміння вітчизняної гендерної системи доцільно вивчити її на глобальному та міжнародному рівнях. Інституційні засади процесів регулювання і дослідження гендерних відносин саме у Швеції, яка є однією із країн-лідерів у світі стосовно забезпечення гендерної рівності, обрано як складову предмету дисертаційного дослідження.

У другому розділі **«Інституційні засади регулювання гендерних відносин у Швеції»** розглянуто шведський досвід забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок на державному рівні, здійснено вивчення

наукової спільноти одного із шведських університетів, яка займається гендерними дослідженнями, а також розроблено комплексну інституційну модель дослідження і регулювання гендерних відносин.

Швеція вважається одним з найкращих міжнародних прикладів ефективного формування інституційних засад регулювання гендерних відносин. Це одна з провідних країн у світі відповідно до кількості жінок у парламенті. У шведському парламенті Риксдазі жінки займають 47.3% місць, в Європейському Парламенті від Швеції – 57.9% місць. У порівняльній світовій перспективі Швеція демонструє найкращі результати у подоланні «гендерного розриву», покриваючи його на 80%, і запровадженні політики, дружньої до жінок. Основна ціль шведської гендерної політики у ХХІ ст., яка ґрунтується на цінності гендерної рівності, полягає у тому, що жінки та чоловіки отримують рівні можливості формувати суспільство і власне життя у ньому.

Сучасний етап регулювання гендерних відносин у Швеції характеризується низкою інституційних інновацій, ґрунтованих на цінності гендерної рівності. Інституційні інновації сучасного етапу регулювання гендерних відносин у Швеції включають впровадження Національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок; створення Міністерства з питань інтеграції та гендерної рівності; введення посад Координаторів з питань гендерної рівності при міністерствах, офісі прем'єр-міністра і управлінні справами, створення; розвиток інституції Омбудсмена з рівних можливостей; застосування гендерної пріоритетизації у процесах прийняття рішень; впровадження гендерної статистики тощо.

Окрім того, у дисертації вивчено жіночий рух у Швеції (представлений жіночими групами при політичних партіях і жіночими організаціями), який доклав чимало зусиль, аби вплинути на процес формування інституційних засад регулювання гендерних відносин, впровадження інституційних інновацій, зокрема, у питаннях домашнього насилля, проституції тощо.

Розвиток гендерних досліджень у Швеції пройшов шлях від, по-перше, вивчення лише жінок, по-друге, уваги до гендерної проблематики (дослідження представників обох статей) і, насамкінець, до введення концепцій «міжсекційності» («intersectionality»), «розмаїття» (diversity), «гетеронормативності» (heteronormativity), «метронормативності» (metronormativity).

Для більш ретельного аналізу сучасної проблематики у гендерних відносинах шведського суспільства та виокремлення ролі соціологічних гендерних досліджень у зміні стану гендерної рівності було проведено дослідження Гетеборзького університету за допомогою методологічної стратегії кейс стаді. Результати експертних опитувань продемонстрували, що чоловіче насилля проти жінок (в першу чергу, домашнє насилля), батьківська відпустка

по догляду за дитиною і ситуація з жінками на ринку праці – три основні гендерні питання у шведському суспільстві, які потребують розв'язання.

На основі ретельного вивчення особливостей і характеристик процесів регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції запроповано інституційну модель дослідження і регулювання цих відносин. Модель містить три основні елементи механізму, які діють на рівні інституцій політики і держави – прийняття політичних рішень (так звана дія «зверху»), на рівні громадських ініціатив (представлених, передусім, жіночим рухом Швеції, так званою дією «знизу») і на рівні інституцій освіти і науки – досліджень гендерних відносин у шведському суспільстві. Рівень інституцій політики і держави включає основні політичні сили країни, представлені у шведському парламенті, урядові структури (зокрема, Відділ з питань гендерної рівності при Міністерстві з питань інтеграції та гендерної рівності), офіс Омбудсмена з питань рівних можливостей. Рівень інститутів освіти і науки складається з університетської, шкільної і дошкільної освіти, гендерних центрів при університетах і Шведського центрального статистичного бюро.

Окрім того, в інституційну модель включено ще два інші важливі елементи у процесі регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції, які відіграють роль посередників між згаданими інститутами – Шведський секретаріат з гендерних досліджень і ЗМІ. До моделі відносяться не лише перелічені елементи (основні інститути, які беруть участь в процесах регулювання і дослідження гендерних відносин), а й зв'язки між ними, які є важливими для ефективного функціонування інституційного механізму регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції.

У третьому розділі **«Інституційні засади регулювання гендерних відносин в Україні»** на основі шведської моделі розроблено комплексну інституційну модель дослідження і регулювання гендерних відносин для України, проаналізовано стан гендерних відносин в Україні в інституціях політики, економіки та сім'ї, а також розглянуто дослідження гендерних відносин.

Неефективність процесу регулювання гендерних відносин, який здійснюється на рівні інституцій держави і політики, продемонстровано, передусім, у міжнародних звітах з питань гендерної рівності. Відповідно до Звіту з глобального гендерного розриву 2007 р. Україна посідає 57 місце (серед 128 країн світу) у вимірі величини гендерного розриву у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво, сфера здоров'я. Найгіршою є ситуація саме з політичною компонентою – участю жінок у процесі прийняття рішень (Україна займає 109 місце серед 128 країн світу), адже за роки незалежності в українському парламенті відсоток жінок не дорівнював навіть 10%.

Також обґрунтовано і емпірично доведено домінування в громадській думці українського населення патріархатних стереотипів та існування в Україні гендерної нерівності в основних сферах суспільного життя, вказано основні питання, що потребують нагального розв'язання. Зазначено, що дослідження питань гендерної рівності є важливими для розуміння особливостей гендерних відносин, що склалися як у суспільстві загалом, так і у певних його інституціях зокрема.

За прикладом інституційної моделі регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції побудовано відповідну модель для України, яка включає інституції політики і держави, освіти і науки, жіночі організації і посередника – ЗМІ. Українська модель загалом містить ті ж самі або подібні елементи, що й шведська (зокрема, на рівні інституцій політики і держави, і частково на рівні інституцій освіти і науки). Дослідницька складова інституційного механізму дослідження і регулювання гендерних відносин в Україні є значно слабшою, ніж у Швеції. Внаслідок цього ми отримуємо фрагментарні знання як результат поодиноких досліджень (переважно опитування громадської думки) і розрив результатів досліджень з рівнем прийняття рішень. Відсутність повної і фахової статистичної інформації унеможливорює ефективність процесу регулювання і дослідження гендерних відносин в українському суспільстві.

Брак взаємозв'язку між дослідженнями і державною політикою у сфері регулювання гендерних відносин доведено на прикладі гендерних партійних квот, а також на прикладі однієї з форм гендерної дискримінації на робочому місці – сексуальних домагань. У комплексній моделі регулювання і дослідження гендерних відносин відсутній зв'язок між результатами досліджень питання використання механізму квотування для забезпечення гендерної рівності в Україні і політичними рішеннями в державі.

Інституційні засади процесу регулювання гендерних відносин в Україні характеризуються: відсутністю усталених інституційних зв'язків між основними інституціями, залученими до процесу регулювання гендерних відносин (як-от, політики, держави, освіти, науки, ЗМІ); впровадженням поодиноких інституційних інновацій (Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року), які не завжди ґрунтуються на цінності гендерної рівності, проголошеної міжнародною спільнотою.

ВИСНОВКИ

У дисертації використано порівняльний аналіз як загальноновизнаний підхід в сучасних гендерних дослідженнях. Аби дослідити інституційні засади

регулювання гендерних відносин в Україні, використано досвід Швеції як приклад ефективного формування інституційних засад регулювання гендерних відносин.

Опрацьована на основі проведеного дослідження цілісна інституційна модель дослідження і регулювання гендерних відносин містить три основні складові: інституції політики і держави (рівень прийняття рішень), інституції освіти і науки (рівень дослідження), жіночий рух (жіночі організації) та взаємозв'язки між ними. У порівнянні зі шведською моделлю, в українській відсутні окремі важливі елементи кожної зі складових, відсутній посередник між інституціями держави-політики і освіти-науки, роль якого у Швеції виконує Шведський секретаріат з гендерних досліджень; а також відсутні необхідні зв'язки між елементами моделі. В Україні практично немає жіночого руху в розумінні суспільно-політичної сили, здатної, подібно до Швеції, здійснювати помітний вплив «знизу» на процес регулювання гендерних відносин. На рівні інституцій освіти і науки українська модель містить додаткового актора – міжнародні організації, які проводять і/чи фінансують гендерні дослідження в Україні.

У Швеції відбувалося поетапне формування і залучення соціальних інституцій до процесу регулювання гендерних відносин, що передбачало реорганізацію основних інституцій суспільства (держави, політики, економіки, сім'ї, освіти і науки тощо) та введенням інституційних інновацій в основні сфери життя шведського суспільства: законодавства щодо питань рівних прав і можливостей (Закону про рівність 1979 р.), створенням нових політичних посад (Міністра з питань рівності) і корпоративних об'єднань (на зразок Делегації з питань рівності), впровадженням відпустки по догляду за дитиною для обох батьків.

Дослідницька складова інституційного механізму дослідження і регулювання гендерних відносин в Україні є значно слабшою, ніж у Швеції. Внаслідок цього ми отримуємо фрагментарні знання як результат поодиноких досліджень (переважно опитування громадської думки). Відсутність повної і фахової статистичної інформації унеможливорює ефективність процесу регулювання і дослідження гендерних відносин в українському суспільстві.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що доросле населення України загалом підтримує ідею гендерного квотування (протягом 2005-2008 рр. кількість прихильників політики «позитивної дискримінації» коливалася в межах 40-50%, причому, відповідно до даних опитувань громадської думки дорослого населення України, проведеного у вересні 2008 р., 51% респондентів схвалюють введення квотування місць у Верховній Раді) і має більш позитивне ставлення до запровадження гендерних квот, ніж українські політики будь-якої ідеологічної орієнтації.

Відповідно до даних опитувань громадської думки, ставлення українського суспільства до участі жінки в політичному житті країни є суперечливим. З одного боку, українці схильні висловлювати досить патріархатні погляди, вважаючи, що політика – то радше чоловіча справа. З іншого боку, вони вважають, що жінки здатні покращити стан справ у структурах влади і держава повинна надавати рівні права і можливості для чоловіків і жінок брати участь у політичному житті. Окрім того, динаміка поглядів українського суспільства на роль жінки у суспільному житті країни за останні вісім років свідчить про те, що населення підтримує ідею забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок у суспільстві.

Отже, як свідчать результати дослідження інституційних засад регулювання гендерних відносин, аби процес регулювання гендерних відносин був успішним, необхідна наявність певного набору інституційних засад: комплексне залучення основних соціальних інституцій (як-от, держава, політика, наука, освіта, ЗМІ), запровадження інституційних інновацій, ґрунтованих на цінності гендерної рівності, та налагодження зв'язків між інституціями та іншими основними акторами процесів регулювання і дослідження гендерних відносин. Окрім того, соціологічні дослідження, які здійснюються в межах інституцій науки і освіти, становлять необхідну основу для вироблення відповідної гендерної політики, а також засіб для її подальшого моніторингу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Martsenyuk T.* Sociological Aspect of Gender Equality Implementation in Sweden (Gothenburg University as Case Study) / Т.О. Марценюк // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2006. – Т. 58. – С. 70-79.

2. *Марценюк Т.* Політичне представництво жінок та гендерні квоти: шведський досвід / Тамара Марценюк // Соціальні виміри суспільства. Випуск 10. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 153-161.

3. *Марценюк Т.О.* Стан гендерної рівності в Україні: міжнародний аспект / Т.О. Марценюк // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2007. – Т. 70. – С. 53-59.

4. *Марценюк Т.О.* Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні (на прикладі сексуальних домагань) / Т.О. Марценюк // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2008. – Т. 83. – С. 50-55.

5. *Марценюк Т.* Жінки Фінляндії: шлях до гендерної рівності / Тамара Марценюк // Информационно-просветительское издание «Я». – 2006. – № 3 (15). – С. 30-31.

6. *Марценюк Т.* (Анти)легалізація проституції: шведський вибір / Тамара Марценюк // Інформаційно-просвітительське видання «Я». – 2007. – № 4 (20). – С. 22-23.

7. *Марценюк Т.* Гендерні дослідження та гендерна політика в Україні: брак комунікації? / Тамара Марценюк // Інформаційно-просвітительське видання «Я». – 2008. – Спецвыпуск. – С. 23.

8. *Марценюк Т.* Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні: соціологічний аналіз / Тамара Марценюк // Праця і закон. – 2008. – № 02 (98). – С. 16-19.

9. *Марценюк Т.О.* Сучасний стан гендерної рівності у Швеції / Тамара Марценюк // Гендерні стереотипи індивідуального здоров'я: матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (Луцьк, 3 жовтня 2007 р.) / М-во у справах сім'ї, молоді та спорту, М-во освіти і науки України [та ін.] – Луцьк: ТзОВ «Апельсин», 2007. – С. 130-135.

10. *Martsenyuk T.* Gender Research in Sweden: Plurality of Concepts (Y. Hirdman vs. P. de los Reyes) / Tamara Martsenyuk // *Lyčią studijos ir tyrimai (Gender Studies and Research)*. – 2008 (5). – P. 104-108.

Марценюк Т.О. Інституційні засади регулювання гендерних відносин. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини. – Інститут соціології Національної академії наук України. – Київ, 2009.

У дисертації розроблено інституційну модель дослідження і регулювання гендерних відносин у Швеції та Україні, складовими якої є інституції політики, держави, освіти, науки, ЗМІ, неурядові організації. У шведському суспільстві проаналізовано ефективне регулювання гендерних відносин, яке ґрунтується на цінності гендерної рівності. На прикладі Гетеборзького університету показано варіативність досліджуваної гендерної тематики та її важливість для покращення стану гендерних відносин у країні. Емпірично доведено домінування патріархатних відносин в українському суспільстві, продемонстровано наявність дискримінації у різних його сферах. Обговорено необхідність використання соціологічних досліджень задля ефективності процесу регулювання гендерних відносин і моніторингу його результатів.

Ключові слова: гендерні відносини, інституційна модель, гендерна рівність, українське суспільство, шведське суспільство.

Марценюк Т.О. Институционные основы регулирования гендерных отношений. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.03 – социальные структуры и социальные отношения. – Институт социологии Национальной академии наук Украины. – Киев, 2009.

В диссертации разработано институционную модель исследования и регулирования гендерных отношений в Швеции и Украине, составными частями которой являются институты политики, государства, образования, СМИ, негосударственные организации. В шведском обществе проанализировано эффективное регулирование гендерных отношений, основанное на ценности гендерного равенства. На примере Гётеборжского университета показано вариативность исследуемой гендерной тематики и её важность для улучшения состояния гендерных отношений в стране. Эмпирически подтверждено доминирование патриархатных отношений в украинском обществе, показано присутствие дискриминации в разных его сферах. Обсуждено необходимость использования социологических исследований ради эффективности процесса регулирования гендерных отношений и мониторинга его результатов.

Ключевые слова: гендерные отношения, институционная модель, гендерное равенство, украинское общество, шведское общество.

Martseniuk T.O. Institutional Fundamentals of Regulation of Gender Relations. – Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in Sociology, specialization 22.00.03 – Social Structures and Social Relations. – Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2009.

Institutional model of research and regulation of gender relations in Sweden and Ukraine is developed in this dissertation. The main parts of the model are the following: firstly, institutions of politics, state, education, science, media, and cooperation between them; secondly, mediators (like women's non-governmental organizations in Ukrainian model and women's movement in Swedish model); and links between all these elements. Comparative analysis as wide-known methodology in gender research is used in this thesis. In order to explore the institutional fundamentals of regulation of gender relations in Ukraine we studied Swedish experience of the effective process of gender equality implementation. Sweden is one of the leading countries in the world in covering gender gap. According to Gender Gap Report 2007 Sweden has the best position in the world covering 80% of gender gap in four main social spheres: politics, economics, education, and health.

It is also important to underline that women's movement in Sweden influenced a lot in solving gender issues and implementing gender politics (together with main actors in the institutions of politics and state). In Ukraine, on the contrary, there is any consolidate women's movement to protect women's rights especially in political and economic spheres. Moreover, gender politics in Sweden is based on the sociological research which aims to improve gender situation in the country. Important gender issues (like domestic violence, women on the labor market and involvement of fathers in the process of taking care for children) are put on the political agenda and analyzed.

New concepts (intersectionality, diversity, heteronormativity, metronormativity) have been recently introduced into Swedish gender research. In Sweden there are approximately twenty gender centers in the universities all over the country. Moreover, in Swedish Academia, interdisciplinary gender research is wide-spread in almost all departments of social sciences and humanities. The Swedish statistical bureau provides «gender sensitive» data for main spheres of Swedish society. Gothenburg University is analyzed as case study to present variety of social gender research and possibilities of their implementations. It is concluded that sociological research is an important aspect of the complex process of gender relations regulation.

The dissertation also examines the most relevant gender problems of independent Ukraine that as a post-Soviet country has been in the active process of transformation to a democratic society. The latest achievements in gender politics in Ukraine are discussed (Law «On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men», «State Program on Ensuring Gender Equality in Ukrainian Society for a period till 2010»).

But the process of regulation of gender relations in Ukraine is not proved to be effective. Main gender problems in Ukrainian society are discussed and patriarchal attitudes of Ukrainian society are proved empirically. Well-educated and actively involved in labor market, Ukrainian women are almost excluded from political life in the country. In order to understand better contemporary gender situation in Ukraine, Soviet gender system and gender contracts are analyzed. The Soviet gender contract of the working mother still remains wide-spread for the Ukrainian society but are certainly extended, modified, or divided into businesswoman and housewife gender contracts. The male dominance in the public sphere, nowadays, has become more visible and crucial.

The contravention between gender politics and the results of gender research are discussed (particularly with the example of gender party quotas implementations). Results of public opinion surveys of Ukrainian society shows that during 2005-2008 years approximately 40-50% of adult Ukrainians support the idea of gender party quotas in Verkhovna Rada. On the contrary, any political force supports the idea of

the affirmative actions. So, the role of sociological gender research for appropriate political decisions is discussed.

Finally, it is concluded that to have effective process of gender relations regulation, it is appropriate to use particular set of institutional fundamentals: to engage main institutions (like state, politics, education, science, media), to conduct institutional innovations based on the value of gender equality, and to establish links between institutions and other main actors of the gender relations regulation and research.

Key words: gender relations, institutional model, gender equality, Ukrainian society, Swedish society.

Підписано до друку «25» серпня 2009 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний. Гарн. «Times New Roman»
Офс. друк. Обл.-вид. арк. _____. Ум. друк. арк. ____
Наклад 100 прим. Зам. № _____

Видавництво «Пульсари»
м. Київ, вул. Межигірська, 7/16Д